SVETISLAV M. PRVANOVIĆ

KO JE BIO HRVATSKI KNEZ BORNA

(Da li je poreklom iz Istočne Srbije)

Pojava hrvatskoga kneza Borne iz prve polovine IX. veka nije još dovoljno objašnjena. Ono, što se o njemu sigurno zna, na osnovu franačkih anala, odnosi se na ulogu, koju je, kao pristalica Franaka, odigrao u toku ustanka Ljudevita Posavskog. Ali šta je bio po poreklu, kada je i kako postao knezom Primorske Hrvatske i, najzad, zašto se toliko založio za franačku stvar, to su pitanja, na koja nije još dat pouzdan odgovor. Ma da franački letopisi beleže pojavu i rad Borne kroz period od jedva tri četiri godine, hrvatski historičari (Ferdo Šišić, na primer) smatraju, da je on vladao mnogo duže, najmanje desetak godina. Francima je bio, po tom gledištu, privržen samo zato, što su mu išli na ruku pri razgraničenju s romanskim gradovima u Dalmaciji.[1]

Ja bih, međutim, rekao, da je sve to bilo sasvim drukčije. Pokušaću da to i dokažem.

Najstariju vest o Borni nalazimo kod Ajnharda, najučenijeg letopisca na franačkom dvoru. Beležeći, kako su dva slovenska poslanstva, godine 818, stupila pred cara žaleći se na Bugare, on iznosi u nastavku, da su to bili »legati Abodritorum ac Bornae, ducis Guduscanorum et Timocianorum, qui nuper a Bulgarorum societate desciverant et ad nostros fines se contulerant«, što u prevodu glasi: ... poslanici Braničevaca i Borne, kneza Guduščana i Timočana, koji su nedavno iz zajednice s Bugarima otpali i u naše krajeve prešli.[2]

Ovaj Ajnhardov podatak u obliku, kako je citiran, potpuno je jasan. Jedno poslanstvo je došlo uime Braničevaca, a drugo uime Borne, zajedničkog kneza Guduščana i Timočana, koji su nedavno (i jedni i drugi), zbog sukoba s Bugarima, prešli u krajeve pod franačkom vlašću. U traganju za Borninim poreklom ovaj zapis mora biti uzet kao polazna tačka, trag za kojim treba samo ići dalje. Slučaj je, međutim, hteo, da u to po-

[1] Šišić Ferdo, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zgb str. 313.
[2] Šafařik J. P., Slovanske starožitnosti, v Praze 1862, str. 224.

sumnja Franjo Rački, koji je povukao na pogrešan put i kasnije historiografe.

Pošto je ustanovio kao neosporno, iz kasnijih zapisa o Guduščanima, onih posle 818. godine, da su to bili u stvari Gačani, malo pleme u Gackoj, severno od Like, koje odatle s Timočanima, zbog geografske udaljenosti, nije moglo imati ni bližeg dodira ni zajedničkog kneza, Rački je korigirao latinski tekst i promenio mu smisao. Stavljajući zapetu iza reči Guduscanorum,[3] on je Bornu i Guduščane odvojio ne samo od Timočana kao njihovih suseda, nego i od daljeg latinskog konteksta, koji je time kao misaona celina potpuno iskidan. Tako je ispalo, da su pred cara stupila ne dva, nego tri poslanstva: prvo-poslanici Abodrita, takozvanih Bodrića ili Braničevaca, nastanjenih istočno od ušća Velike Morave; drugo -poslanici Borne, kneza Guduščana, t. j. hrvatskih Gačana; i treće-poslanici Timočana, koji su se (sami, dakle) sklonili ispred Bugara i prešli u franačke krajeve. Činjenicu, da je letopisac sva tri plemena pomenuo zajedno, a Bornu čak označio kao zajedničkog kneza Guduščana i Timočana, Rački je ocenio kao grešku. Ona se valjda desila, po tom domišljanju, na taj način, što su na franački dvor jednovremeno stigla sva tri poslanstva, dva iz Podunavlja, a treće (guduščansko) iz podnožja Velebita.

Za takvu pretpostavku, sudeći po svemu, nema realnog oslonca ni u originalnom tekstu, ni u logici zabeleženog događaja. Rački je tako postupio u oskudici podataka, a kasniji naši historičari, hrvatski i srpski, zavedeni autoritetom uvaženog naučnika, nisu ulazili dublje u tu stvar. Na taj način Bornino poreklo je protumačeno pogrešno, a celo jedno pleme iz Podunavlja, iz današnje Istočne Srbije, izbrisano iz historije kao da nije ni postojalo.

Radi se o plemenu Guduščana. Kako je došlo do toga, da njih Ajnhard 818. godine zapiše zajedno s Timočanima i Braničevcima, a da su u daljim zapisima, već iduće godine, označeni kao stanovnici Gacke? U stvari, to je jedno isto pleme. Od početka 7-og do početka 9-og veka živelo je u današnjoj Istočnoj Srbiji, a potom je iseljeno u Hrvatsku (možda celo, a možda samo delimično).

Čime se dokazuje boravak tog plemena u Istočnoj Srbiji?

O tome, najpre, govori sam Ajnhardov zapis. Što to Rački nije uočio, kriva je ona njegova korektura, kojom on nije Guduščane od Timočana odvojio samo geografski, nego i od daljeg nastavka te iste rečenice, koja se do kraja odnosi na oba plemena. U tom se nastavku, naime, govori, kako su ta dva plemena, zbog sukoba s Bugarima, prešla u krajeve podčinjene Francima. Ispustivši to iz vida, Rački je ispustio, u stvari, ključ, kojim se rešavaju mnoga pitanja u vezi sa Bornom.

Kad se u Ajnhardovo kazivanje uđe kritički, s geografske i historijske tačke promatranja, vidi se, da je ono potpuno na mestu, da ima svoj unutrašnji smisao i logiku. Jer, ako su na Ludovikov dvor došli predstavnici Timočana i Braničevaca, nastanjenih u podunavskoj oblasti, a s njima su pomenuti, u toj istoj rečenici, i predstavnici Guduščana, onda i gudu-

[3] Rački Franjo, Documenta historiae croaticae, Zgb 1877, str. 320.

ščansku postojbinu treba tražiti u prostoru Podunavlja. Svi su oni bili u nevolji zbog Bugara, koji su posle 800-te godine, da bi nasledili srušenu avarsku državu u Panoniji, prešli reku Iskar u današnjoj Severnoj Bugarskoj i počeli širenje na zapad. S plemenima današnjeg srpskog Podunavlja najpre su napravili ugovor o savezu, a potom prešli na njihovo direktno podčinjavanje. Tri pomenuta plemena, odašiljući poslanike caru, imala su jedan isti plan, da priznaju njegovu vrhovnu vlast i potraže pomoć protivu Bugara. Prema tome, nelogično bi bilo, čak i apsurdno, da je jedno od njih (guduščansko) moglo da potiče iz takve daljine-čak iz zaleđa severnog Jadrana. Godine 818., kad je pomenuto prvi put, to pleme je bilo još uvek negde u Podunavlju u plemenskom savezu s Timočanima. Borna je tada bio njihov zajednički knez (dux Guduscanorum et Timocianorum).

Zatim, latinsko ime Guduscani, koje se javlja u Hrvatskoj 819. godine, moglo je da bude doneto samo s istoka, iz njihove prvobitne domovine. Još početkom VII. veka, u vreme slovenskog doseljavanja na Balkan, to pleme je prešlo s one strane Dunava u današnju Srbiju. Smestilo se oko reka Mlave, Peka i njihovih pritoka, između Timočana na istoku i Braničevaca na zapadu. I kao što su timočki Sloveni saznali od zatečenih starosedelaca rimsko ime reke Timacus, pa mu odbacili završetak us i nazvali Timok, a sebe Timočani, tako su postupili i njihovi zapadni susedi: zatekli su kraj Peka rimski grad Guduskum (Guduscum), odbacili završetak-um i nazvali se Guduskani. Od toga je nastao slavizirani oblik Gudušćani ili Guduščani. Da su naši historičari, srpski i hrvatski, obratili pažnju na ime tog grada, ne bi došlo do iskrivljivanja historijskih činjenica. Guduskum je rano ušao u naučnu literaturu, još dok je Rački bio mlad naučni radnik, i treba žaliti, što mu taj podatak nije došao do ruku. Naime, on je pitanje Guduščana pogrešno prelomio 1877. godine (tada su objavljena njegova »Documenta historiae croaticae«), a o Guduskumu je Vladimir Karić objavio podatke deset godina docnije. Evo šta je Karić rekao o njemu: »Govoreći o rudarstvu u Srbiji, mi smo u dolini srednjeg Peka našli ... i Kučevo (rimski Guduscum) u kučevskoj karlici ... Stari rimski Guduscum bio je nedaleko od današnje varošice Kučeva, ali na suprotnoj strani Peka, pri ušću rečice Kučajne. Temelji od građevina ove varoši, zidani od opeka i kamenja, protežu se duž Peka ... dužinom od četiri kilometra. Ovde je po svoj prilici, bilo i staro srpsko Kučevo.«[4] Antonije Lazić, u »Glasniku geografskog društva« za 1939. godinu, također pominje ovaj rimski grad.[5] Dakle, ime grada i ime plemena potpuno se slažu. Nije, znači, Ajnhard pogrešio, kad je zapisao zajedno Guduščane sa Timočanima i Braničevcima, nego su naši historičari, ne znajući za grad Guduskum, pogrešno tumačili Ajnhardove vesti.

Dalji argumenat u prilog ove teze bilo bi mišljenje stranih naučnika -bugarskih, ruskih i slovačkih koji Guduščane pominju pod imenom Kučana. Tako, Bugarin Marin Drinov, negdašnji profesor univerziteta u

[4] Karić Vlad., Srbija, Beograd, 1887, s. 861.

[5] Lazić Ant., Naseljavanje i razvitak naselja u srednjem i gornjem Peku (Glasnik geografskog društva. Bgd 1939. sveska XXV, str. 14).

Harkovu, lokalizira Kučane između Braničevaca i Timočana, t. j. »jugoistočno od Braničevaca, oko Kučaj-planine«.[6] Rus A. Hilferding, govoreći o Južnim Slovenima u Podunavlju, takođe nabraja Timočane, Kučane i Braničevce.[7] Slovak Pavle Šafařik, koji je duže živeo i radio i u našem Novom Sadu, izjavljuje ovo: »Verujem, da Guduščani ili Goduščani nemačkih letopisaca jesu Kučani, Kučevljani ... stanovnici kraja Kučeva i planine Kučaja.«[8] Ma da nijednom od njih nije bilo poznato, da je naziv Guduščani došao od imena grada Guduskuma, oni su stvar ipak postavili pravilno. Iz Ajnhardovog zapisa, onakva kakav je, samo su izvukli logične zaključke.

Naposletku, dva posebna plemenska imena – Kučani u Srbiji i Gačani u Hrvatskoj, imaju isto jezičko poreklo. Ona su postala od istog latinskog korena Gudus, koji sadržava ime ovog grada. U slaviziranom obliku ispao je najpre završetak-us (slično kao: Naissus, Nais, kasnije Niš), tako da su Guduščani postali Gudčani, pa je dalja metamorfoza vršena ovako:

U Srbiji: Gudčani, Gutčani, Gučani, Kučani.

U Hrvatskoj: Gudčani, Gbdčani, Gadčani, Gatčani, Gačani.

Ovakve suglasničke promene potpuno su u duhu srpskohrvatskog jezika. Ispadanje glasa »d« ispred glasa »č« izvršeno je u oba slučaja, jer je to opšta pojava u našem jeziku (na primer: Sudčević, Sutčević, Sučević, ili: Gradčac, Gratčac, Gračac). Međutim, promene na početku imena Gudčana razvile su se svaka na svoj način. Kako to da objasnimo? Drugim rečima, kako je moglo jedno isto pleme da se naziva drukčije u starom kraju (Kučani), a drukčije u novom (Gačani)? Iseljenjem tog plemena nije iz starog kraja iščezao svaki trag njegova imena. Tu je ostao grad Gudčevo, kasnije srpsko Kučevo, a mogao je ostati i deo plemena, čak i veći deo. To isto ime morali su poneti i oni okolni Sloveni, koji su mogli naseliti ispražnjeni prostor. Tako se vremenom u Srbiji formiralo jedno, a u Hrvatskoj drugo ime.

U Srbiji je početni glas »G« pretvoren u srodno »K«, jer su oba zadnjenepčanici, oba polaze iz grla (kao: mozag, mozak). Nije poznato, kada je to izvršeno. Sredinom X. veka čini se da je arapski putopisac Masudija pomenuo Kučevo (ili Kučajnu), ali u iskrivljenom obliku: Knašanin.[9] U XIV. veku pominje se pod današnjim imenom, kao Kučevo (»Železnik na Kučevu«).[10] U XV. veku tu je upravljao neki Tomko, činovnik Srbije, knez kučevski i braničevski (»Tomcus starosta Rasciae ... comes cucievensis et branicevensis«).[11] Pod tim imenom pominju ga u Srednjem veku i svi strani pisci (Kuchov, Kucho, Cuciaena, Cuceva).[12] Da-

[6] Drinov Marin, Pogled vrhu proishoždenieto na blgarskij narod i načaloto na blgarskata istorija, Wiena 1869, str. 31.

[7] Hilferding A., Pisma o istoriji Srba i Bugara, Bgd 1857, str. 34.

[8] Šafařik J. P., Navedeno delo, strana 227.

[9] Simić Vas., Istoriski razvoj našeg rudarstva, Bgd 1951. (citirano prema knjizi »Umetnička obrada metala«, 1953, s. 3)

[10] Izdanje Muzeja primenjene umetnosti, Umetnička obrada metala, Bgd 1953, s. 4.

[11] Šafařik J. P., Navedeno delo, strana 227.

[12] Lazić Ant., Navedeno delo, strana 14.

nas to ime nosi varošica Kučevo, planina Kučaj, selo Kučajna i rečica Kučajna.

Kad je u Hrvatskoj prvi slog »Gud« pretvoren u »Gad«, teško je znati. Konstantin Porfirogenit, grčki car i pisac, koji je Gacku pomenuo sredinom X. veka, pisao je još uvek glas »u«, ali pomućen glasom »o«: Goutseka[13] (slovenski: Gъtъska ili Gъtska, kasnije Gatska). Od toga se docnije formirao naziv Gačani za stanovnike, Gacka za reku i za čitav kraj oko nje i Gacko Polje za krašku ravan istočno od Otočca. Nalazeći, da su »imena Krbave, Like i Gacke sasvim tamna postanja i značenja«, Šišić je svojevremeno tvrdio, da ona »bezuvjetno nijesu slovenska, pa ni romanska«, već da mogu imati veze s poslednjim ostacima Avara među Hrvatima.[14] Iz ovih izlaganja se međutim vidi, da to tvrđenje, ukoliko se odnosi na Gacku, ne odgovara stvarnosti. Njeno ime je romanskog (rimskog) porekla, a doneto je iz Istočne Srbije.

No sada se pojavljuje drugo pitanje: Zašto su se Guduščani odselili na takvu daljinu? Ima li potvrde u historijskim događajima za tako neobičnu seobu?

Iz citirane Ajnhardove vesti vidi se samo to, da su Guduščani i Timočani prešli u franačke krajeve (ad nostros fines se contulerant). Ali kako razumeti to prelaženje, upravo – da li su se iselili iz svog zavičaja nekuda na zapad, ili ga samo stavili pod franačku zaštitu, t. j. ispod vrhovne vlasti bugarskog kana prešli pod vrhovnu vlast franačkog cara, ne može se sigurno znati. Ima dosta historičara (K. Jireček,[15] A. Hilferding,[16] St. Stanojević,[17] Lj. Jovanović,[18] P. Srećković[19]) koji odbacuju mogućnost seobe i govore samo o proširivanju franačke vrhovne vlasti do iza Vidina. To kao da zaključuju iz same Ajnhardove zabeleške, po kojoj odnos Timočana i Guduščana s Bugarima nije bio obično podanstvo, nego samo savezništvo (societas), iz koga su oni istupili, valjda, kao slobodna ugovorna strana (a Bulgarorum societate desciverant). Drugi pisci pak smatraju, osobito Ferdo Šišić, da su se Timočani (on samo o njima govori) stvarno iselili. Kuda? – »Negdje bliže međama franačkim, odnosno Ljudevitovoj oblasti«, odgovara Šišić.[20] Iz činjenice, da Guduščane vidimo u Hrvatskoj već 819. godine, Šišićeva se pretpostavka čini verovatnija, bar u odnosu na Guduščane. Bilo da su preseljeni ranije, pre dolaska Borninih poslanika na franački dvor, bilo pak docnije, kad je počeo Ljudevitov ustanak, njihova seoba je izvršena u svakom slučaju.

Okolnosti, koje su je izazvale, poznate su dobro. To je bio Ljudevitov ustanak, koji je Guduščane i Timočane rastavio, još dok je pripreman. Bilo gde da su se zatekli pred početak tog događaja, oni su svoju zajed-

[13] Šišić Ferdo, Navedeno delo, str. 313 (napomena 27).
[14] Šišić Ferdo, Navedeno delo, strana 680.
[15] Po Jirečeku iselio se samo deo Timočana (Istorija Srba, Bgd 1911, str. 185.).
[16] Hilferding A., Navedeno delo, s. 34.
[17] Stanojević St., Istorija Srba, Hrvata i Slovenaca, Bgd 1920, s. 18.
[18] Jovanović Lj., O prošlosti Bosne i Hercegovine, Bgd 1909, s. 131.
[19] Srećković P., Istorija srpskog naroda, knj. I. Bgd 1884, s. 170.
[20] Šišić Ferdo, Navedeno delo, strana 312.

nicu rasturili i svako je krenuo svojim pravcem. Zajednički vođa Borna, koji kao da je bio samo knez Guduščana, a Timočani mu se pridružili privremeno, zbog nevolje s Bugarima, nije pristao na Ljudevitove planove. Od saveza sa Francima Ljudevit je uspeo da odvrati samo Timočane. O tome je Ajnhard zapisao ovo: »(Liudevitus) Timocianorum populum, qui dimissa Bulgarorum societate ad imperatorem venire ac dicioni eius se permittere gestiebat, ne hoc efficeret intercepit«,[21] što u prevodu znači: »(Ljudevit) je narod Timočana, koji su se odvojili iz zajednice s Bugarima i došli caru, želeći živo da se podčine njegovoj vlasti, sprečio da to ne učini.« Pleme Timočana moralo je biti veće od Guduščanskog (Ajnhard ga ovde naziva timočkim narodom), a i više ogorčeno na tuđinsku vlast, zbog direktnog pritiska od strane Bugara, pa je zato napustilo Bornu i pridružilo se Ljudevitu.

Šta je u pobunjenoj sredini mogao da čini Borna, koji se sa svojim plemenom opredelio za Franke? Ne možemo znati kada i kako, ali Franci su njemu, bez sumnje, omogućili, da nekuda skloni svoje pleme, što dalje od ustaničkih oblasti. Tako su Guduščani smešteni između Velebita i Male Kapele jer je onaj zabačeni kraj bio izvan Ljudevitove vazalne države (pripadao je knezu Primorske Hrvatske). Planinsko zemljište, na koje su došli, odgovaralo je onom, sa koga su pošli, te im nije bilo teško da se prilagode. Ako su u tim krajevima zaista živeli tada poslednji ostaci Avara, kako Šišić pretpostavlja,[22] smeštaj Guduščana izvršen je bez potresa. Pomeranje domaćih (hrvatskih) plemena nije moralo da se vrši.

Time je bila odlučena i Bornina buduća uloga. U tom događaju treba tražiti osnovni uzrok njegova držanja u toku ustanka. Ali, da njegova odanost caru Ludoviku bude sigurnija, jača od osećaja solidarnosti s pobunjenom braćom, Franci su potstakli i njegove lične ambicije. Sukobljeni s narodnim pokretom na golemoj teritoriji, od Timoka i Vidina do Soče i Trsta, oni su svoju pobedu mogli da planiraju samo u naslonu na domaće snage, na Bornu pre svega. A on je u svemu tome, pošto se nazad više nije moglo, gledao povoljnu priliku za sebe, za svoje lične interese. Tako Borna postaje gospodar situacije u Primorskoj Hrvatskoj.[23] Godine 818., pre izbijanja ustanka, on je kod Ajnharda zapisan samo kao knez Guduščana i Timočana (dux Guduscanorum et Timocianorum). Iduće godine, kad je vodio na Kupi onu veliku bitku s Ljudevitom, bio je već dux Dalmatiae. U trećoj godini ustanka (821) Borna postaje dux Dalmatiae atque Liburniae, dakle knez cele Dalmatinsko – hrvatske države. Iz gradacije ovih titula, u vezi sa svim, što je dosad izloženo, može se izvući samo jedan zaključak: da je Borna, kao nagradu od Franaka za svoje držanje, dobijao postepeno sve veću vlast, na sve većoj teritoriji, dok nije najzad zauzeo i kneževski položaj. Njegove ti-

[21] Šafařik J. P., Navedeno delo, strana 224.

[22] Šišić Ferdo, Navedeno delo, strana 680.

[23] Šišić Ferdo, Navedeno delo, str. 310–314.

tule, po postupnom rastenju i vremenskom redosledu, samo tako treba tumačiti. Tako ih je tumačio i Bugarin Drinov.[24]

Međutim, zvanična hrvatska historiografija, kroz gledište Ferda Šišića, zastupa sasvim drukčije mišljenje. Pobrkavši pravo Bornino poreklo, a u nedostatku ma kakvih podataka o njegovu prethodniku na kneževskom položaju, Šišić je početak Borninc vladavine pomakao unazad za desetak godina, da njime popuni prazninu u historiji. On, naime pretpostavlja, da je Borna postao knezom mnogo ranije, negde oko 810 godine.[25] U oskudici jačih argumenata, Šišić navodi, da je dalmatinsko-hrvatska kneževina bila, i ranije i za vreme borbe s Ljudevitom, jedinstvena administrativno-politička celina, te da je nju Borna dobio odjednom, kao nasleđe od Višeslava, svoga eventualnog prethodnika, a možda i oca.[26] Razni nazivi za Bornu u letopisima franačkim za Šišića nisu ništa drugo do »gole titule«, koje ne znače ništa.[27] On drži, kao što rekosmo, da su Dalmacija (južno od Krke) i Liburnija (od Krke do Raše u Istri), kao delovi jedne iste kneževine, još pre ustanka činile celinu, t. j. Borninu kneževinu, te da mu nisu mogle biti predate tek sada, u vidu nagrade od strane Franaka.

A još manje da su mogle biti administrativno rastavljene i njemu predavane odvojeno, prvo jedna, a onda druga.

Niz činjenica, međutim, govori, da tamo jedinstvo vlasti i jedinstvo teritorije, ako je stvarno i postojalo ranije, nije moglo biti sačuvano u toku ustanka. Dugotrajan vizantijsko-franački rat, vođen za primorske krajeve kneževine, završen je tek 812. godine, mirom u Ahenu. Godine 817. na franačkom dvoru su još uvek raspravljali teške sporove između dalmatinskih Romana i Hrvata.[28] Još neoporavljena od rata i tih trzavica, formirana od stanovništva nejednakog po jeziku, veri i običajima, ona je predata u ruke okrutnim feudalcima franačkim. Našavši se u vrtlogu suprotnih interesa i struja – vizantijske, narodne i latinsko-franačke – pritom vrlo siromašna, krševita i neplodna, Dalmatinska Hrvatska bila je zrelija za ustanak od Posavske. Sasvim je, prema tome, verovatno, da su događaji u pobunjenoj Posavini imali odjeka i u Primorskoj Hrvatskoj, te da ona nije mogla biti sačuvana kao jedinstven politički organizam.

Ustaničke pobede u Posavini, koje su morale zatalasati i narod Primorske Hrvatske, mogle su i ovde da izazovu, najpre kod plemenskih starešina, a potom i kod samog kneza, pometnju i kolebanje, popuštanje vernosti franačkim gospodarima. Da nije toga bilo, zar bi Ljudevit prodro tako lako s vojskom u te krajeve i zar bi tu, u zimu 819.–820., mogao da se zadrži onako dugo,[29] sateravši Bornine pristalice u utvrđene gradove? Dalje, zar bi Ljudevitu, u to isto vreme, pristupili i Slovenci iz oblasti Trsta i Soče i zar bi ga Fortunat, mitropolit Istre, poticao na

[24] Drinov Marin, Južnie Slavjane i Vizantija v X. vek, Moskva 1876, s. 37–38.
[25] Šišić Ferdo, Navedeno delo, strana 310.
[26] Šišić Ferdo, Navedeno delo, strana 310.
[27] Šišić Ferdo, Navedeno delo, str. 310 (napomena 25).
[28] Šišić Ferdo, Navedeno delo, strana 313.
[29] Jireček K., Navedeno delo, strana 185.

borbu i slao mu vešte majstore, da zida tvrđave?[30] Ako su mu zaista u Dalmaciji, po nekim vestima, pomagali i Vizantinci da savlada Bornu,[31] onda sve to pokazuje, da je u Primorskoj Hrvatskoj stanje bilo haotično, te da je ona teško mogla da sačuva predratno jedinstvo i predratnu vlast. Nju je Borna iz meteža i razdrobljenosti imao tek da stvara, naravno, uz pomoć Franaka. Pošto su odstranili sve sumnjive i kolebljive, među njima i ranijeg kneza, Franci su se oslonili na Bornu i na njega preneli svu vlast, najpre u Dalmaciji, a potom i u Liburniji.

Kakvo je stanje i raspoloženje vladalo u narodu, pokazuje slučaj Borninih Gačana. Ostavši pod svojim nižim vodama, pošto je Borna bio otišao na veći položaj, oni su u borbi na Kupi prebegli na Ljudevitovu stranu. Kako iznosi letopisac, poraženi knez Borna, krenuvši natrag u Dalmaciju, morao je ponovo da pokorava svoje Gačane (Guduscani domum regressi, iterum a Borna subiuguntur).[32] Iz latinskog izraza »iterum« (ponovo, opet, po drugi put) jasno se vidi, da je on i ranije bio njihov knez. Ali ne u smislu Šišićeva domišljanja – kao knez cele Primorske Hrvatske – nego kao njihov suplemenik, vođa još iz starog, podunavskog kraja.

Da se popne na položaj vazalnog vladara, Borna je, sem podrške franačkog cara, iskoristio i jedan stari običaj tamošnjeg rodovskog poretka: da se na kneževski presto ne dolazi po pravu nasleđa, nego na principu narodnog izbora. Nije tu važno, kako je narod i koliko podržao Bornino naimenovanje, ali je to bilo pogodna forma, da Franci dignu njega na položaj kneza. Oni su na isti način, kad je umro Borna (821), postavili za kneza i Vladislava, njegova sinovca. O tome letopisac izveštava: »U međuvremenu umro je Borna, knez Dalmacije i Liburnije, i po želji naroda, kao i suglasnošću cara, njegov sinovac imenom Vladislav postavljen je za njegova naslednika« (Interea Borna, dux Dalmatiae atque Liburniae, defunctus est, et petente populo atque imperatore konsentiente, nepos illius nomine Ladasclavus successor ei constitutus est).[33] Uzevši u obzir sve, što je dosad izloženo, Ajnhardove reči uz Bornino ime nisu samo »gole titule«, kako ih Šišić tretira. One, u stvari, pokazuju put, kojim je Borna išao naviše, od malog plemenskog vođe do vladara vazalne države. Kako Hrvati pre IX. veka nisu poznavali »vladu jednog čoveka«, a knez Višeslav (pre Borne) verovatno da je bio izborni starešina samo nekih delova buduće Primorske Hrvatske, knez Borna je bio prvi, koji je, makar i kao franački vazal, zavladao celom teritorijom od Raše do Cetine. Zato se on s pravom, po Šišićevim rečima, »može nazvati osnivačem hrvatske države«.[34]

Na kraju, ako se ne nađu dokazi, koji bi mogli da obore ovu tezu u celini (ja za takve dokaze zasada ne znam), možda bi se njome mogla da

[30] Šišić Ferdo, Navedeno delo, strana 314.
[31] Manojlović, Jadransko pomorje, 71–72, Grot: Izvjestija Konst. Bagr. o Serbah i Horvatah, 120 (Citirano prema Šišiću, 310 – napomena 28).
[32] Šišić Ferdo, Navedeno delo, strana 310 (napomena 25).
[33] Šišić Ferdo, Navedeno delo, str. 318 (napomena 2).
[34] Šišić Ferdo, Navedeno delo, strana 664.

objasni još jedna nejasna stvar. Reč je o događajima pri slomu ustanka, kad je Ljudevit napustio Sisak, svoj glavni grad; i prebegao Srbima (Liudevitus Siscia civitate relicta ad Sorabos, qui natio magnam partem Dalmatiae optinere dicitur, fugiendo se contulit).[35] Hrvatski i srpski historičari dugo su polemisali, često sa šovinističkih pozicija, gde su mogli biti ovi Ljudevitovi Srbi. Sve se najzad svelo na zaključak, da su oni živeli negde oko Vrbasa, u Zapadnoj Bosni. Možda je stvarno tako i bilo. Ali ne treba isključiti mogućnost, da su to bili Gačani. Kakve okolnosti nameću tu pretpostavku? Da pogledamo i to.

Ne mislim, da se sad treba pozivati na rasprostranjenost srpskog imena van plemena prvobitnih Srba, koji su zauzimali, otprilike, današnji Sandžak i okolne krajeve. Navešću podatke, koji se odnose samo na Timočane, Kučane i Braničevce. Ma da su njihovi predeli do pred kraj XIII. veka bili stalno izvan Srba i srpske države, srpsko ime kao da je kod njih postojalo vekovima ranije. Vizantijski velikaš Kekavmen u XI. veku piše, da su makedonski Vlasi (Cincari) »nekada živeli u susedstvu reka Dunava i Save ... gde sada Srbi žive, u tvrdim i nepristupačnim mestima«.[36] Kad se zna, da su tvrda i nepristupačna mesta u Podunavlju samo homoljsko-kučajske planine, gde su živeli Guduščani (Kučani), s Timočanima na istoku i Brăničevcima na zapadu, onda ti Kekavmenovi Srbi u XI. veku mogu biti samo ova tri plemena. Otkud njima srpsko ime u XI. veku? – Oni su ga, besumnje, nasledili od svojih predaka, onih istih Kučana, Timočana i Braničevaca, o kojima smo ovde govorili. Podunavske Slovene iz IX. veka naziva Srbima, s izvesnom rezervom, i sam Ferdo Šišić. Evo kako on u »Povijesti Hrvata« završava poglavlje o Ljudevitu: »On je bio jedini hrvatski vladar, koji je pored sebe okupio, pored panonskih Hrvata, još i veliki dio Slovenaca i podunavskih Slovena, zar Srba (t. j. valjda Srba-SP), upravljajući bar kroz jedno vrijeme sudbinom čitave zemlje od izvora Save do današnje sjeverne Srbije.«[37]

Prema tome, Gačani su mogli, pored svog užeg, plemenskog imena, da doncsu u Hrvatsku i srpsko ime kao svoje. Verovatno da su ih tim imenom više nazivala okolna (hrvatska) plemena, da bi ih time označila kao došljake u one krajeve. Iznoseći, kako je Ljudevit iz Siska pobegao Srbima (ad Sorabos ... fugiendo se contulit), Ajnhard je možda mislio na Gačane, za koje je čno da ih nazivaju i Srbima. U prilog te pretpostavke govori nekoliko momenata.

Prvo. U poznatoj borbi na Kupi, godine 819., Gačani su napustili Bornine redove i prešli na Ljudevitovu stranu. Zar nije sada Ljudevit mogao, u momentu kritičnom po njega, da pobegne upravo ka njima? On je mogao očekivati da će tu, kod osvedočenih svojih prijatelja, biti sklonjen i pomognut bolje nego kod Srba u Bosni, čak preko Vrbasa, s kojima ga nije vezivalo ništa.

[35] Šišić Ferdo, Navedeno delo, str. 315 (napomena 29).

[36] V. Vasiljevski i J. Jernštet, Cecaumeni strategicon (objavljeno 1896 god. u Petrogradu, u »Zapiskama« istorisko-filološkog fakulteta, knj. 38, strana 74; ovde citirano prema Lj. Jovanoviću, nav. delo, s. 115).

[37] Šišić Ferdo, Navedeno delo, str. 316.

Drugo. Letopisci kažu, da je Ljudevit, pobegavši Srbima, ubio jednog *od njihovih knezova (uno ex ducibus eorum)*,[38] upravo onog, koji ga je primio, i da je tako zavladao onim krajem. Kakvo je to pleme, koje ima više knezova, kad se zna, da su sva naša plemena imala u ono doba po jednog glavnog starešinu? Tu se opet može da misli na Gačane. Jer oni su, odlaskom Borne na veći položaj, mogli ostati s nekoliko nižih starešina, koji su tu upravljali u Bornino ime. Dolazak carskog buntovnika u njihovo pleme mogao je da izazove među njima pometnju i razdor, koji je raščistila Ljudevitova oružana pratnja, uz pomoć njegovih pristalica među samim Gačanima.

Treće. Ljudevitovo držanje ne odaje izgubljenog čoveka, očajnika koji luta bez cilja. Zavladavši plemenom Gačana, zaklonjenim odasvud planinama, on je mogao da pokuša dva izlaza: najpre mirenje sa Francima, kojih se vojna sila sručila u njegovu Posavinu, a ako mu to ne uspe (kao što nije ni uspelo), da se prebaci u Dalmaciju, gde je na vlasti bio opet jedan Gačanin, Bornin sinovac Vladislav. Prema tome, dolazak među Gačane možda je bio pokušaj Ljudevitov, da se preko njih poveže s Borninim ujakom Ljudemislom, preko njega sa knezom Vladislavom, a potom i sa Francima.

Njegova stvar, međutim, bila je zauvek izgubljena. Dok su se franački feudalci širili po njegovoj Posavini, a Timočani opet došli pod Bugare, Ljudevit beži u Dalmaciju, u dvor starog Ljudemisla. Po naređenju Franaka, tu je uskoro i ubijen, na prevaran način, svakako sa znanjem kneza Vladislava. Zajednička država Južnih Slovena, kakvu je pokušao da stvori još u ono vreme, mogla je da bude stvorena tek u dalekoj budućnosti, posle hiljadu i sto godina.

To, što su Hrvati u IX. veku prihvatili za vladara Bornu, dotadašnjeg kneza timočko-kučevskog, a sa Ljudevitom, gospodarem Siska, povezali sudbinu čak i Timočani, to je dokaz, da je narod bio blizak jedan drugom, ali da su u njemu tudinci, onda kao i docnije, poticali neslogu i razdor i time omeli stvaranje zajedničke države.

(Primljeno za štampu na 9. sjednici Odjela za filozofiju i društvene nauke od 27. XI. 1956.)

[38] Rački Franjo, Documenta, 327.